

DARIUSZ R. PIWOWARCZYK

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Językoznawstwo historyczno-porównawcze indoeuropejskie a współczesne gramatyki historyczne języka polskiego

1. Wstęp

W 1886 r. Jan Hanusz (1858–1887), wybitny polski uczony, dla którego planowano utworzyć w Krakowie pierwszą Katedrę Językoznawstwa Porównawczego (z powodu przedwczesnej śmierci nie zdążył jej objąć), opublikował referat pt. „O ileby należało uwzględniać nowsze teorie gramatyki indoeuropejskiej przy badaniu historii języka polskiego”, wygłoszony na sesji zjazdu historyczno-literackiego im. Jana Kochanowskiego w 1884 r. w Krakowie (Hanusz 1886). Przedstawił w nim nowoczesne jak na tamte czasy poglądy szkoły młodogramatycznej na rozwój języka, przede wszystkim założenie bezwyjątkowości tzw. „praw głosowych” (czyli regularność zmian fonetycznych) oraz nieregularnych zmian analogicznych, a także konieczność badania żywych języków i wyciągania wniosków z zaobserwowanego w nich rozwoju, przekładając to na hipotezy stawiane dla rozwoju języków, które już dawno wyszły z użycia. Zauważył również konieczność porównywania faktów językowych polskich ze słowiańskimi, a także indoeuropejskimi przy zajmowaniu się szeroko pojętą historią języka. Jego postulaty zostały przejęte przez późniejszych autorów gramatyk i prac poświęconych polskiemu językoznawstwu historycznemu (przede wszystkim przez Jana Rozwadowskiego oraz Jana Łosia).

W obecnym artykule chciałbym, nawiązując do pracy Hanusza, przedstawić tę samą kwestię, tj. użyteczności współczesnych osiągnięć indoeuropeistyki w badaniach nad gramatyką historyczną języka polskiego oraz kwestię przedstawienia indoeuropejskich podstaw języka polskiego w gramatykach historycznych. Językoznawstwo indoeuropejskie, które w 2016 r. obchodziło 200-lecie powstania¹, zajmuje się rekonstrukcją sys-

¹ Szerokiemu gremium uczonych przedstawił teorię o pokrewieństwie języków indoeuropejskich William Jones w swoim odczycie w 1786 r. w Kalkucie, natomiast hipotezy o możliwym pokrewieństwie przedstawiali już znacznie wcześniej i o wiele dokładniej niż Jones (tj. przedstawiając konkretne argumenty

temu językowego praindoeuropejskiego oraz objaśnieniem zmian językowych, które zaszły w rozwoju od prajęzyka do poszczególnych języków indoeuropejskich. Tym samym przedmiotem zainteresowania indoeuropeistyki jest również rozwój historyczny polszczyzny. Osiągnięcia współczesnego językoznawstwa indoeuropejskiego polegają w znacznej mierze na uwzględnieniu danych z języków anatolijskich (przede wszystkim hetyckiego, ale także luwijskiego i innych) oraz tocharskich odkrytych i zaklasyfikowanych do grupy języków indoeuropejskich na początku XX w. oraz na zastosowaniu metody rekonstrukcji wewnętrznej do systemu prajęzyka, a tym samym rekonstrukcji systemu nominalnego na zasadzie paradygmatów akcentuacyjno-apofonicznych, czy systemu fonologicznego uwzględniającego trzy spółgłoski tzw. laryngalne. Niestety, wyniki badawcze współczesnej indoeuropeistyki nie są uwzględniane przez autorów nowszych gramatyk historycznych języka polskiego, przede wszystkim ze względu na fakt, że w Polsce brakuje prac monograficznych poświęconych współczesnej indoeuropeistyce oraz studiów w tym zakresie. Warto tutaj zaznaczyć, że ostatnie kompendium indoeuropeistyczne w języku polskim ukazało się w latach 80. ubiegłego stulecia i w dużym stopniu jest już dzisiaj przestarzałe (Bednarczuk (red.) 1986–1988).

2. Gramatyki historyczne języka polskiego

Gramatyki historyczne języka polskiego omawiają rozwój systemu języka od najwcześniejszych epok po dzień dzisiejszy, skupiając się przede wszystkim na fonetyce, fonologii oraz morfologii. Ich autorzy przedstawiają te kwestie w paradygmacie naukowym, który był w językoznawstwie przyjmowany w danej epoce, np. „Gramatyka polska” Łośa z 1922 r. jest pisana z perspektywy panującego ówczesnie językoznawstwa młodogramatycznego, a „Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego” Zdzisława Stiebera z 1966 r. przede wszystkim z punktu widzenia językoznawstwa strukturalnego, które w latach 60. XX w. znajdowało się w szczytowym punkcie rozwoju (szerzej o paradygmatach naukowych w językoznawstwie zob. Bobrowski 2015).

Autorzy gramatyk historycznych zazwyczaj rozpoczynają opis rozwoju języka polskiego od rekonstruowanej epoki prasłowiańskiej (Łoś 1922, Rozwadowski 1923, Sinielnikoff-Wieczorkiewicz 1959, Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1965, Mańczak 1965, Kuraszkiewicz 1970, Podlaska 2003, Kułakowska, Myszka 2013), a niewielka część przedstawia również wcześniejszy rozwój z epoki praindoeuropejskiej do prasłowiańskiej (Rozwadowski 1915, Rospond 2000, Długosz-Kurczabowa, Dubisz 2006, Strutyński 2009, Zaremba 2009). I tak „Gramatykę polską” Jan Łoś (1922) rozpoczyna od omówienia prasłowiańskich dźwięków, a następnie ich kontynuacji w języku polskim. Podobnie czyni Jan Rozwadowski w rozdziale dotyczącym rozwo-

dla uznania pokrewieństwa językowego) m.in. Filippo Sasseti czy van Boxborn (por. Heinz 1978: 116). W 1816 r. Franz Bopp opublikował pracę, w której pierwszy starał się zrekonstruować system koniugacyjny praindoeuropejski na szerszą skalę i odtąd też umownie mówi się o powstaniu językoznawstwa historyczno-porównawczego indoeuropejskiego jako nauki (por. Bednarczuk 2012: 47).

ju fonetyki języka polskiego w wieloautorskiej „Gramatyce języka polskiego” (1923). Klemensiewicz, Lehr-Splawiński i Urbańczyk w „Gramatyce historycznej języka polskiego” (1965) wspominają jedynie o epoce praindoeuropejskiej, ale systematyczny wykład rozwoju poszczególnych głosek i form prowadzony jest od epoki prasłowiańskiej. Podobnie czynią Bronisław Wieczorkiewicz i Roxana Sinielnikoff (1959), Witold Mańczak (1965), Władysław Kuraszkiewicz (1970), Daniela Podlaska (2003) oraz Małgorzata Kułakowska i Agnieszka Myszk (2013) w swoich opracowaniach poświęconych fonetyce historycznej języka polskiego.

3. „Gramatyka historyczna języka polskiego” Długosz-Kurczabowej i Dubisza

Spośród gramatyk historycznych języka polskiego przedstawiających rozwój z epoki praindoeuropejskiej najwięcej miejsca temu zagadnieniu poświęcono w publikacji Krystyny Długosz-Kurczabowej oraz Stanisława Dubisza (2006). Autorzy przedstawiają w niej zarówno praindoeuropejski system fonologiczny, jak i podstawy morfologii oraz opisują dokładnie poszczególne grupy języków indoeuropejskich i historię ich powstania, do tego prezentując wybrany materiał porównawczy. W pozostałych gramatykach, w których przedstawiony jest zrekonstruowany system fonologiczny języka praindoeuropejskiego, a przynajmniej fonetyczne podstawy języka praindoeuropejskiego, informacje te stanowią tylko podstawę wyводу o ich rozwoju w języku prasłowiańskim i polskim (Rozwadowski 1915, Rospond 2000, Strutyński 2009, Zaremba 2009). Zasadniczo w każdej z wymienionych pozycji mamy do czynienia z rekonstrukcją z czasów szkoły młodogramatycznej. W poniższej części skupię się na opisie prajęzyka przedstawionym w gramatyce historycznej Dubisza oraz Długosz-Kurczabowej, starając się przedstawić, w jaki sposób ten opis mógłby zostać uaktualniony osiągnięciami indoeuropeistyki ostatnich dziesięcioleci.

Na pochwałę zasługuje to, że wyżej wymieniona gramatyka, będąca właściwie podręcznikiem niż pełną monografią przedmiotu, w dużym stopniu omawia kwestię indoeuropejskich podstaw języka polskiego. Niemniej jednak, głównie poprzez przyjęcie przestarzałych dzisiaj rekonstrukcji praindoeuropejskich, niekonsekwencje oraz szereg błędów literowych (w tym brakujące lub nieodpowiednie znaki diakrytyczne czy błędna transkrypcja form np. starogreckie „fonos ‘zabójstwo’” na s. 33 zamiast poprawnego *phónos*)², z części dotyczącej komparatystyki indoeuropejskiej należy korzystać ostrożnie, najlepiej porównując przyjmowane rekonstrukcje i materiał porównawczy z najnowszymi zachodnimi publikacjami indoeuropeistycznymi (Fortson 2009, Meier-Brügger 2010, Kapović (red.) 2017, Klein (red.) 2017 z bardzo obszerną literaturą tamże). W części dotyczącej wspólnoty praindoeuropejskiej i kwestii kulturowych z nią związanych warto zwrócić uwagę na nowe publikacje archeologów Jamesa Mallory’ego

² Pomijam tutaj wymienianie wszystkich literówek i błędów, ponieważ recenzja książki nie jest celem tego artykułu. Chciałbym jednak zwrócić uwagę na niektóre redakcyjne nieścisłości, np. niejasne stwierdzenie „najstarszy hipotetyczny zapis (napis na fibuli) w języku łacińskim” (Długosz-Kurczabowa, Dubisz 2006: 25).

(1991) oraz Davida Anthony'ego (2007) dotyczące próby rekonstrukcji kultury praindoeuropejskiej oraz umiejscowienia praojczyzny Indoeuropejczyków³.

W części poświęconej przeglądowi języków indoeuropejskich brakuje dzisiaj przyjmowanej trzeciej podgrupy języków indoirańskich, tj. języków nurystańskich (Fortson 2009: 202). Również podejście autorów do wspólnoty prabałtosłowiańskiej wydaje się na dzisiejszy stan wiedzy zbyt sceptyczne, ponieważ większość uczonych obecnie przyjmuje istnienie takiej wspólnoty, a tym samym taki etap rozwoju w historii języków bałtyckich i słowiańskich (por. Fortson 2009: 414–419). Przyjmowanie zaś istnienia epoki prabałtosłowiańskiej wymaga również rekonstrukcji systemu fonologicznego oraz morfologicznego prabałtosłowiańskiego i uwzględnienia go w rozwoju jako stadium pośredniego od praindoeuropejskiego do prasłowiańskiego.

W następniej części książki autorzy przedstawiają system fonetyczny języka praindoeuropejskiego, zaznaczając przy tym, że jest to jedna z kilku przyjmowanych wersji. Rekonstrukcja zaprezentowana w gramatyce jest rekonstrukcją przyjmowaną pod koniec XIX i na początku XX w. przez młodogramatyków (jest ona również uznawana przez Leszka Bednarczuka (1986) w opisie prajęzyka w pierwszym tomie „Języków indoeuropejskich”, do którego odwołują się również autorzy gramatyki), uwzględniająca dźwięczne i bezdźwięczne spółgłoski zwarte aspirowane oraz zredukowaną samogłoskę *schwa*, którą określają autorzy jako samogłoskę, „co do której wartości fonetyczno-artykulacyjnej nie ma zadowalających hipotez”. Tymczasem we współczesnej indoeuropeistyce przyjmuje się, że system prajęzykowy posiadał również trzy spółgłoski laryngalne, które zajmują miejsce tzw. *schwy* w systemie rekonstruowanym przez młodogramatyków.

4. Teoria spółgłosek laryngalnych

Istnienie spółgłosek laryngalnych w prajęzyku, w formie tzw. koeficjentów sonantycznych, wywnioskował już Ferdinand de Saussure pod koniec XIX w. (1879), natomiast teorię tę potwierdziły dopiero fakty hetyckie, a konkretnie identyfikacja w 1927 r. przez Jerzego Kuryłowicza postulowanych koeficjentów sonantycznych ze spółgłoskami laryngalnymi zapisanymi w języku hetyckim (szczegółowe omówienie historii teorii laryngalnych por. Smoczyński 2006). Zastosowanie teorii spółgłosek laryngalnych w rekonstrukcji prajęzyka indoeuropejskiego umożliwiło ustalenie postaci pierwiastka praindoeuropejskiego w formie jednosylabicznej, a także wyjaśnienie nieregularnych dotąd zmian dotyczących tzw. prawa Brugmanna w językach indoirańskich (rozwoju praindoeuropejskiego */o/ w sylabie otwartej w */ā/ długie w praindoirańskim). Umożliwiło również sprowadzenie nieregularnych alternacji wokalicznych (apofonii) do jednego, regularnego typu.

³ Sytuacja obecnie uległa nieznacznej poprawie w związku z ukazaniem się publikacji Andrzeja Kowalskiego „Kultura indoeuropejska” (Kowalski 2017). Zastrzeżenie natomiast budzi częste odwoływanie się autora do tzw. teorii nostratycznej (zakładającej pokrewieństwo języków indoeuropejskich z innymi grupami językowymi), która nie została zaakceptowana przez większość językoznawców.

System apofoniczny prajęzyka (tj. charakteryzującej dane formy alternacji samogłoskowej) rekonstruowany w XIX i w początkach XX w. przez młodogramatyków miał następującą postać dla pierwiastków z wokalizmem długim oraz krótkim (por. Meillet 1958: 140):

a) dla pierwiastków z wokalizmem krótkim rekonstruowano jeden szereg:

stopień E (SE)	stopień O (SO)	stopień zanikowy (SZ)
*leip-	*loip-	*lip-
starogrecki kontynuuant	starogrecki kontynuuant	starogrecki kontynuuant
<i>leíp-ō</i> „zostawiam“	<i>lé-loip-a</i> „zostawiłem“	<i>é-lip-on</i> „zostawiłem“

b) dla pierwiastków z wokalizmem długim rekonstruowano trzy osobne szeregi:

stopień E (SE)	stopień O (SO)	stopień zanikowy (SZ)
*d ^h ēC-	*d ^h ōC-	*d ^h əC-
<i>tí-t^hē-mi</i> „kładę”	<i>t^hō-mó-s</i> „stos”	<i>t^hē-tó-s</i> „położony”
*b ^h āC-	*b ^h ōC-	*b ^h əC-
<i>p^hā-mi</i> „mówię” (doryckie)	<i>p^hō-né</i> „głos”	<i>p^hə-sis</i> „wyrażenie”
*dōC-	*dōC-	*dəC-
<i>dí-dō-mi</i> „daję”	<i>dō-ro-n</i> „dar”	<i>dō-tó-s</i> „dany”

Jak widać z przedstawionego powyżej materiału, dla pierwiastków z wokalizmem długim rekonstruowano w prajęzyku aż trzy różne szeregi apofoniczne, w których w spodziewanym apofonicznym stopniu E (lub inaczej stopniu pełnym) występowały różne samogłoski (/e/, /a/, /o/). W stopniu zanikowym zaś rekonstruowano tzw. samogłoskę *schwa*, tj. samogłoskę zredukowaną, która w języku greckim miała trojaki releks. Dodatkowo kontynuuantami tej zredukowanej samogłoski w łacińskich formach etymologicznie odpowiadających starogreckim było zawsze /a/, a w języku staroindyjskim zawsze /i/. Tym samym młodogramatycy przyjmowali niemotywowane fonetycznie rozszczepienie samogłoski */ə/ w /a/ w języku łacińskim, w /i/ w języku staroindyjskim oraz w /e/ /a/ /o/ w języku starogreckim.

Ferdinand de Saussure w swojej pracy o systemie wokalicznym języka praindoeuropejskiego (1879) dał początek reinterpretacji szeregów apofonicznych, sprowadzając szeregi z wokalizmem długim do apofonii typu pierwszego z wokalizmem krótkim z dodatkiem tzw. koeficjentów sonantycznych. Rekonstruowane przez niego „koeficjenty” nie miały bezpośredniej kontynuacji w żadnym ze znanych ówczesnie języków indoeuropejskich, stąd hipoteza de Saussure’a napotkała na ostrą krytykę ze strony innych uczonych. Właściwie tylko semityści, porównujący języki semickie z indoeuropejskimi, podchwycili jego hipotezę i starali się identyfikować koeficjenty ze spółgłoskami laryngalnymi (krtaniowymi) poświadczonymi w językach semickich, które wykazywały podobne działanie jak koeficjenty de Saussure’a. Dopiero jednak wraz z odkryciem i od-

czytaniem tekstów hetyckich skojarzono koeficjenty de Saussure'a ze spółgłoskami szcze-
linowymi występującymi w tym języku, co dało początek dzisiaj przyjmowanej teorii
spółgłosek laryngalnych. Tym samym szereg apofoniczny z długim wokalizmem jest
w dzisiejszej indoeuropeistyce interpretowany jako szereg krótki ze spółgłoskami laryn-
galnymi, które w rozwoju poszczególnych języków indoeuropejskich zanikają, przebar-
wiając oraz wzdłużając poprzedzającą samogłoskę, a także (w pozycji między spółgłoskami
w stopniu zanikowym) pozostawiając ślad w postaci samogłosek anaptyktycznych (roz-
bijających grupy spółgłoskowe) o jakości zależnej od rodzaju spółgłoski laryngalnej i ję-
zyka, w którym się rozwija (por. Meier-Brügger 2010: 236–255).

SE	SO	SZ
*d ^h eh ₁ - > *d ^h ē-	*d ^h oh ₁ - > *d ^h ō-	*d ^h h ₁ C- > prageckie *d ^h h ₁ ^e C > *d ^h eC/
*b ^h eh ₂ - > *b ^h ā	*b ^h oh ₂ - > *b ^h ō-	*b ^h h ₂ C- > prageckie *b ^h h ₂ ^a C > *b ^h aC
*deh ₃ - > *dō-	*doh ₃ - > *dō-	*dh ₃ C- > prageckie *dh ₃ ^o C > *doC

Dzięki takiej reinterpretacji dotychczasowe niemotywowane rozszczepienie sa-
mogłoski zredukowanej schwa */ə/ do samogłoski /e/ /a/ /o/ w języku starogreckim zo-
staje wyjaśnione jako wstawienie samogłoski anaptyktycznej do grupy spółgłoskowej
ze spółgłoską laryngalną (w zależności od występującej spółgłoski laryngalnej jakoś
anaptyksy ma postać /e/ przy *h₁, /a/ przy *h₂ oraz /o/ przy *h₃).

Dodatkowo przyjęcie teorii laryngalnej wyjaśnia nieobjaśnione dotąd tzw. samo-
głoski protetyczne (etymologicznie nie spodziewane), które pojawiają się w języku staro-
greckim (por. Smoczyński 2006: 147–150). Poniższe pierwiastki w rekonstrukcji młodo-
gramatycznej mają następujące odpowiedniki w starszych językach indoeuropejskich:
*rud^h- > łacińskie *ruber*, staroindyjskie *rudhirá-*, ale starogreckie *erut^hrós* „czerwony”
*stēr- > łacińskie *stēlla* (< *stēr-la), staroindyjskie *stár-*, ale starogreckie *astēr* „gwiazda”
*b^hrū > staroindyjskie *bhrūh*, polskie *brew*, ale starogreckie *op^hrūs* „brew”

Występowanie etymologicznie nieuzasadnionych samogłosek /e/, /a/ oraz /o/ w na-
głosie wyrazów starogreckich nie znalazło odpowiedniego wyjaśnienia u młodo-
gramatyków. Zaś z punktu widzenia teorii spółgłosek laryngalnych samogłoski te są re-
fleksem anaptyksy pojawiającej się w języku greckim przy spółgłosce laryngalnej, gdy
stoi ona w nagłosie wyrazu przed inną spółgłoską:

*h₁rud^h- > prageckie *h₁^erud^h > *erut^hrós* „czerwony”

*h₂stēr- > prageckie *h₂^astēr- > *astēr* „gwiazda”

*h₃b^hruH > prageckie *h₃^ob^hruH- > *op^hrūs* „brew”

Dodatkowo, w wypadku drugiej laryngalnej (w nagłosie wyrazu również trzeciej),
posiadamy materialny dowód istnienia spółgłoski laryngalnej w języku hetyckim — np.
w wyrazie oznaczającym gwiazdę w postaci zapisu hetyckiego <*hašterza*>, por.
Smoczyński 2006: 148).

O ile na świecie teoria spółgłosek laryngalnych, ze względu na jej wartość wyja-
śniającą, jest dziś powszechnie przyjęta (Fortson 2009: 62–64, Meier-Brügger 2010:
236–255), to w Polsce była wykorzystywana głównie przez Adama Weinsberga (1990)
oraz Wojciecha Smoczyńskiego (2006), natomiast w większości wypadków pozostaje
nieuznawana (Bednarczuk 1986–1988) bądź ignorowana lub niesłusznie krytykowana

(Mańczak 2006, 2017). Powodów ku temu jest parę. Po pierwsze, sam Kuryłowicz, który przyczynił się walcie do skodyfikowania klasycznej wersji teorii spółgłosek laryngalnych w swoich artykułach i pracach końca lat 20. oraz 30. XX w. (zob. Smoczyński (red.) 2004), w późniejszych latach swojego życia odrzucił wiele ze swoich wcześniejszych poglądów (między innymi objaśnienie tzw. prawa Brugmanna przy pomocy spółgłosek laryngalnych) na rzecz działania analogii, której tendencje i prawa rozwojowe badał od końca lat 40. Przyczyniło się również prawdopodobnie ku temu wykorzystywanie teorii laryngalnych jako swoiste narzędzie „*deus ex machina*”, przywoływane do rozwiązywania jakichkolwiek problemów w rozwoju fonologicznym języków indoeuropejskich (np. amerykański uczony estońskiego pochodzenia Jaan Puhvel, badający języki anatolijskie, przyjmuje istnienie aż sześciu spółgłosek laryngalnych, por. Puhvel 1984). Dodatkowo Adam Weinsberg, który pisząc swój podręcznik do gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich (ukazały się tylko dwa tomy w latach 1986–1988) wykorzystał w nim teorię laryngalnych i stwierdził, że spółgłoski te w języku miały charakter sonantów mogących występować w charakterze spółgłoski bądź samogłoski w zależności od otoczenia, czyli że mogły się wokalizować w pozycji między spółgłoskami w samogłoskę zredukowaną /ə/. Przyjęcie sonantycznej wartości laryngalnych ściągnęło na teorię krytykę Witolda Mańczaka, który słusznie zauważył, że nie ma języków, w których znane są poświadczenia na zmianę obstruentu w samogłoskę, a obstruentowy (prawdopodobnie szczelinowy) charakter spółgłosek laryngalnych potwierdza ich fonotaktyka w języku praindoeuropejskim oraz sylabifikacja, a także materialne dane z języka hetyckiego. Niemniej jednak dzisiaj indoeuropeiści przyjmują, że nie chodzi tutaj o sonant, a spółgłoskę, natomiast wokaliczne refleksy spółgłoski laryngalnej mają charakter samogłosek anaptyktycznych rozbijających grupę spółgłoskową. Stąd tak ostra krytyka teorii laryngalnych przez Witolda Mańczaka jest nieuzasadniona (por. Woodhouse 2013). Ponadto należy zwrócić uwagę na fakt, że indoeuropeistyka jako przedmiot studiów magisterskich została wycofana w 1948 r. z powodów ideologicznych oraz w związku z szeroko zakrojoną reformą szkolnictwa wyższego. Od tego czasu nigdy nie została restytuowana. Wobec tego nowi adepci tej dziedziny to osoby wykształcone za granicą. Brakuje również nowych kompendiów czy chociaż wprowadzeń do językoznawstwa indoeuropejskiego w języku polskim, które by przedstawiały współczesny stan badań odpowiadający temu przedstawionemu w publikacjach zachodnich (por. Fortson 2009, Meier-Brügger 2010, Kapović (red.) 2017, Klein (red.) 2017). Większość opisów rozwoju poszczególnych grup języków indoeuropejskich zamieszczonych w „*Językach indoeuropejskich*” pod redakcją Leszka Bednarczuka (1986–1988) jest dzisiaj przestarzała, a ostatni podręcznik do językoznawstwa indoeuropejskiego, który ukazał się w języku polskim, to tłumaczenie francuskiego podręcznika Antoine Meilleta z r. 1937 wydane w 1958 (Meillet 1958). Nie powinno więc dziwić, że w gramatykach historycznych języka polskiego czy w publikacjach odwołujących się do języka praindoeuropejskiego brakuje współczesnych teorii i rozwiązań, a przyjmowany opis języka praindoeuropejskiego jest w gruncie rzeczy młodogramatyczny. Powoduje to również niejasności, niedopowiedzenia oraz niekonsekwencje.

I tak w słowniku etymologicznym języka polskiego Wiesława Borysia (2005) pod hasłem „brew” na s. 39 znajdziemy następujące zdanie: „(kontynuuje pie. *b^hrū- ‘brew’), dokładnie odpowiada stind. *bhrūh* ‘brew’, stang. *brū* ‘ts.’, lit. *brūvis* ‘ts.’”. Brak natomiast komparandum greckiego z tzw. samogłoską protetyczną⁴. Podobnie w omawianej wcześniej gramatyce historycznej języka polskiego Dubisza oraz Długosz-Kurczabowej (2006) na s. 31 przedstawiony jest system fonetyczny języka praindoeuropejskiego bez spółgłosek laryngalnych, za to z samogłoską zredukowaną */ə/ oraz z niezgłoskotwórczym */u/. Gdy natomiast spojrzymy na s. 239, forma praindoeuropejska na przymiotnik „stary” podana jest w posaci „vetus”, ze spirantem /v/, którego nie znajdziemy w systemie fonetycznym praindoeuropejskim. Podobnie na s. 283 przy opisie aspektu w czasowniku praindoeuropejskim autorzy podają rekonstrukcje praindoeuropejskich pierwiastków w formie np. „*Eei- ‘iść’, *stAnt- ‘stać’, *bhuH- ‘być’” bez wyjaśnienia, co miałyby oznaczać duże litery „E”, „A” oraz „H”. Z jednej strony są to zapisy spółgłosek laryngalnych przyjęte przez Weinsberga w jego gramatyce porównawczej języków indoeuropejskich (wzorowane na symbolach, których używał de Saussure do zapisu koeficjentów sonantycznych) w wypadku „E” oraz „A” i przejęte przez autorów gramatyki historycznej (por. Weinsberg 1990: 52 a Długosz-Kurczabowa, Dubisz 2006: 283). Z drugiej zaś strony zapis pierwiastka praindoeuropejskiego „być” w postaci *bhuH jest zgodny z jego rekonstrukcją we współczesnej indoeuropeistyce, gdzie za pomocą litery „H” może być oznaczana niezidentyfikowana spółgłoska laryngalna (tj. *h₁, *h₂ albo *h₃). Brak natomiast jakichkolwiek wyjaśnień ze strony autorów podręcznika, co miałyby symbolizować te litery.

5. Akcentuacja bałto-słowiańska

Osobną kwestią pozostaje jeszcze uwzględnienie etapu bałto-słowiańskiego w rozwoju języka polskiego, który w większości wypadków jest tylko wspomniany. W wypadku jego uwzględnienia konieczne jest również przyjęcie teorii spółgłosek laryngalnych ze względu na specyficzne ślady spółgłosek laryngalnych w bałto-słowiańskiej intonacji. Wyrazy, które w prajęzyku zawierały spółgłoskę laryngalną, wykazują na etapie bałto-słowiańskim intonację akutową, takie natomiast, w których spółgłoska laryngalna nie występowała, intonację cyrkumfleksową (por. Fortson 2009: 417).

Teoria spółgłosek laryngalnych jest oczywiście tylko jednym z osiągnięć współczesnej indoeuropeistyki, który warto byłoby uwzględnić przy badaniu gramatyki historycznej języka polskiego. Podobne kwestie dotyczą współczesnych badań nad morfologią indoeuropejską (akcentem i apofonią), rozwojem kategorii gramatycznych, klasyfikacją języków indoeuropejskich czy prehistorycznymi kontaktami grup językowych.

⁴ Bardzo szczegółowo opisał kwestię m.in. teorii laryngalnych w „Słowniku etymologicznym języka polskiego” Wiesława Borysia Zbigniew Babik w obszernej recenzji wydanej jako osobna monografia (Babik 2009). Zakłada on jednak, że klasyczna postać teorii laryngalnych przyjmuje istnienie w prajęzyku tylko jednej samogłoski, podczas gdy obecnie większość indoeuropeistów odeszła od tak ortodoksyjnej rekonstrukcji praindoeuropejskiego systemu fonologicznego.

6. Podsumowanie

Na zakończenie trzeba stwierdzić, że obecnym dezyderatem pozostaje stworzenie odpowiedniego kompendium przedstawiającego współczesny stan wiedzy indoeuropeistycznej w języku polskim, a także indoeuropejskie podstawy języka polskiego z punktu widzenia współczesnej indoeuropeistyki. Tego rodzaju praca wypełniłaby lukę powstałą przez brak ciągłości badań indoeuropeistycznych w Polsce i byłaby pomocna dla wszystkich, którzy chcieliby zapoznać się ze współczesnym stanem wiedzy indoeuropeistycznej, a także wykorzystać ją, również w opisie rozwoju języka polskiego.

Bibliografia

- Anthony D., 2007, *The horse, the wheel and the language*, Oxford.
- Babik Z., 2009, *Pożegnanie z lasem*, Kraków.
- Bednarczuk L. (red.), 1986–1988, *Języki indoeuropejskie*, t. 1–2. Warszawa.
- Bednarczuk L., 2012, *Językoznawstwo indoeuropejskie w Polsce w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku*, [w:] *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju*, red. M. Grochowski, Warszawa, s. 47–64.
- Bobrowski I., 2015, *Problems of Methodology and Philosophy in Linguistics*, Frankfurt.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S., 2006, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Fortson B., 2009, *Indo-European Language and Culture. An Introduction*, Malden.
- Hanusz J., 1886, *O ileby należało uwzględnić nowsze teorie gramatyki indoeuropejskiej przy badaniu historii języka polskiego*, *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce* V, s. 11–18.
- Heinz A., 1978, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa.
- Kapović M. (red.), 2017, *Indo-European Languages*, London–New York.
- Klein J. et al. (red.), 2017, *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics*, Vol. 1–3, Berlin–Boston.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., 1965, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Kowalski A., 2017, *Kultura indoeuropejska. Antropologia wspólnot prehistorycznych*, Gdańsk.
- Kułakowska M., Myszk A., 2013, *Na tropach przeszłości języka. Fonetyka*, Rzeszów.
- Kuraszkiewicz W., 1970, *Podstawowe wiadomości z gramatyki historycznej języka polskiego*, Warszawa.
- Łoś J., 1922, *Gramatyka polska. Część I*, Kraków.
- Mallory J., 1991, *In Search of the Indo-Europeans*, London.
- Mańczak W., 1965, *Polska fonetyka i morfologia historyczna*, Warszawa.
- Mańczak W., 2006, *Invraisemblance de la théorie des laryngales*, *Historische Sprachforschung* 119, s. 25–34.
- Mańczak W., 2017, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków.
- Meier-Brügger M., 2010, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin.
- Meillet A., 1958, *Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego*, Warszawa.
- Podlaska D., 2003, *Gramatyka historyczna języka polskiego z elementami gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i dialektologii*, Słupsk.
- Puhvel J., 1984, *Hittite Etymological Dictionary*, Vol. 1–2, Berlin–New York–Amsterdam.
- Rospond S., 2000, *Gramatyka historyczna języka polskiego z ćwiczeniami*, Warszawa–Wrocław.

- Rozwadowski J., 1915, Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich, [w:] *Język polski i jego historia. Część I. Encyklopedia Polska Tom II. Dział III (Część I)*, Kraków, s. 36–72.
- Rozwadowski, J., 1923, *Historyczna fonetyka czyli glosownia*, [w:] *Gramatyka języka polskiego*, Kraków, s. 57–206.
- Saussure de F., 1879, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Lipsk.
- Sinielnikoff R., Wieczorkiewicz B., 1959, *Elementy gramatyki historycznej języka polskiego z ćwiczeniami*, Warszawa.
- Smoczyński W. (red.), 2004, *The Young Kuryłowicz*, Kraków.
- Smoczyński W., 2006, Rzut oka na teorię laryngalnych, [w:] *In the Orient where the gracious light... Satura orientalis in honorem Andrzej Pisowicz*, red. A. Krasnowolska, K. Maciuszak, B. Mękarska, Kraków, s. 119–165.
- Stieber Z., 1966, *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa.
- Strutyński J., 2009, *Elementy gramatyki historycznej języka polskiego*, Kraków.
- Weinsberg A., 1986, *Gramatyka porównawcza języków indoeuropejskich. Część I–II*, Warszawa.
- Weinsberg A., 1990, *Gramatyka porównawcza języków indoeuropejskich. Część III–V*, Warszawa.
- Woodhouse R., 2013, On the reality of the laryngeal theory: a response to Witold Mańczak, *Historische Sprachforschung* 126, s. 3–32.
- Zaremba Ch., 2009, *Éléments de grammaire historique du polonais*, Paris.

SUMMARY

Historical-comparative Indo-European linguistics and the modern historical grammars of Polish

Keywords: historical grammar of Polish, Indo-European linguistics, laryngeal theory.

Słowa kluczowe: gramatyka historyczna języka polskiego, językoznawstwo indoeuropejskie, teoria laryngalnych.

This article investigates to what extent modern historical grammars of Polish present the Indo-European background of the Polish language and make use of hypotheses of contemporary Indo-European linguistics, in particular the so-called laryngeal theory. It is shown that all of the available historical grammars of Polish present an essentially outdated state of research concerning the reconstructed Proto-Indo-European language and that the reason for that is the lack of modern compendia in Polish on the current state of research in Indo-European linguistics. It is claimed that the compilation of such a work will enable the interested scholars to use the modern theories of Indo-European linguistics in the research on the development of the Polish language.